

Mindre Bidrag

Den ortografiske norm og opbygningen af syntagmet i dansk og svensk

Tematisk er denne artikel en fortsættelse af mine to andre på dansk udgivne artikler (Nikulitjeva 1997 og 2000). I den første af artiklerne beskrev jeg nogle grundlæggende principper for opbygningen af syntagmet i de centralskandinaviske sprog, som kan forklare mange syntaktiske afvigelser mellem disse nærtbeslægtede sprog.

Disse principper betegnede jeg som *rammeprikkippet* eller *distanceringen* for det danske sprog, og *kædeprincippet* eller *sammenføjjningen* for det svenske sprog. I den anden artikel analyserede jeg hvordan de foretrukne syntaktiske beskrivelsesteorier stemmer overens med det givne sprogs syntagmatiske strategier.

I denne artikel vil jeg analysere hvordan de to sprogs syntagmatiske principper afspejles i deres retskrivningsnormer.

Retskrivningen er et sprogområde der i høj grad er styret af bevidst normering. I de nordiske lande gennemføres normaliseringen af de nationale sprognavn, hvis opgave bl.a. er at udgive retskrivningsordbøger. Hvad er det egentlig der forudbestemmer valget af en variant som den normativt korrekte? Valget kan være forskelligt fra tilfælde til tilfælde, men i denne artikel vil jeg kun se på retskrivningens syntagmatiske aspekter. Herved forstår jeg alle de tilfælde der forudsætter forholdet mellem en helhed og dens dele. Det kan være sær- eller sammenskrivning af ord, brugen af bindestreg eller den måde hvorpå sprogene organiserer komplekse navne, fx stednavne.

Sær- og sammenskrivning

Sær- og sammenskrivning af ord er et problem som ofte løses forskelligt i den danske og den svenske retskrivning. Et typisk eksempel er da. *i dag* i to ord og *sv. idag* i ét ord.

Denne forskel fører os frem til et af lingvistikkenes evige spørgsmål om hvad et ord egentlig er (Juilland, Roceric 1972). Lingvister er her meget mere uenige end almindelige sprogbrugere, som nøjes med det Hans Götzsche (1994) kalder for »common sense notion« og humoristisk formulerer som »black creatures made of letters that one can actually see«.

Men så snart man går over til lingvistiske kriterier for ordet, fx det grafiske kriterium (rækkefølgen af tegn der er afgrænset af blanktegn), det fonetiske kriterium (fonetisk enhed), det strukturelle kriterium (forbuddet mod at indsætte en anden enhed), det morfologiske kriterium (evnen til at have bøjningsendelser), det syntaktiske kriterium (den potentielle minimale sætning), det semantiske kriteri-

um (den idiomatiske betydning) – så viser det sig at ingen af dem er absolutte, for man kan finde kontroversielle eksempler i verdens sprog (Gak 1990).

Man har altså to nærtbeslægtede sprog der betegner samme begreb med samme syntaktiske funktion, men vælger forskellige ortografiske varianter: dansk den analytiske (særskrivning), svensk den syntetiske (sammenskrivning). Det viser sig at være en stærk tendens når man ser på adverbialer.

Det er vigtigt at understrege at den kontrastive analyse bygger på studiet af divergerende varianter som eksisterer side om side med talrige konvergerende tilfælde, som fx skrivningen af konjunktioner afledt af præposition + substantiv: da. *ifald*, sv. *ifall* skrives sammensat trods eksistensen af det selvstændige substantiv da. *fald*, sv. *fall*; jf. da. *i så fald*, *i hvert fald*, sv. *i fall at*, *i alla fall*, *i motsatt fall*.

Ligeledes sammenskrives i begge sprog adverbialer som er afledt af præpositionsforbindelser, men ikke korrelerer med tilsvarende substantiver i det moderne sprog: da. *igen*, sv. *igen*; da. *ihjel*, sv. *ihjäl*; da. *itu* (*bide itu*, *slå itu*), sv. *itu* (*ta itu*, *falla itu*). Sammensatte verber som er afledte af analytiske verbalforbindelser, sammenskrives både i dansk og svensk: sv. *igångsätta* < *sätta igång*, da. *igang-sætte* < *sætte i gang*; sv. *iståndsätta* < *sätta istånd*, da. *istandsætte* < *sætte i stand*. Men også i sådanne eksempler kan man spore de forskellige principper mht. sær- og sammenskrivning: sv. *igång*, *istånd*, da. *i gang*, *i stand*.

De modsatrettede syntagmatiske strategier går ud på at hvis dansk kun tillader den særskrevne ortografiske variant, så tillader svensk både sær- og samskrevne former. Og omvendt hvis dansk tillader både en særskreven og en samskreven variant, så kan det være den samskrevne variant der anbefales for svensk. Jf. sv. *imorgon*, *imorron* (også *i morgon*, *i morron*), da. kun *i morgen*; sv. *igår* (også *i går*) og da. kun *i går*, skønt *går* aldrig bruges som selvstændigt substantiv (*af gårs dato* er en petrificeret forbindelse); sv. *ifjol*, *ifjor* (også *i fjol*, *i fjor*), da. kun *i fjor*; sv. *ikväll* (også *i kväll*), da. kun *i aften*.

Sammenlign også afledte adverbialer, som indgår i tæt semantisk og prosodisk forbindelse med verber: sv. *ikapp* (også *i kapp*), da. *om kap*; sv. *ifred* (oftere *i fred*: *lämna ngn ifred*), da. *i fred* (*lad mig være i fred*); sv. *igång* (oftere *i gång*: *sätta motorn i gång*), da. *sætte ngt. i gang*; sv. *istånd* (oftere *i stånd*: *vara i stånd att*), da. kun *i stand*: *være i stand til*.

På den anden side kan der anføres eksempler hvor dansk tillader både sær- og sammenskrivning af komplekse adverbialer og pronominer. I sådanne tilfælde foreskrives der kun sammenskrivning i svensk: da. *gudbevares* el. *gud bevarer*, sv. kun *gubevars*; da. *nogen sinde* el. *nogensinde*, sv. kun *någonsin/nånsin*.

Sammenligningen af retskrivningsnormer for adverbialer viser at semantiske helheder i svensk snarere organiseres som ortografiske helheder, hvad der svarer til det svenske kædeprincip, mens den danske syntagmatiske strategi giver større muligheder for at opfatte diskrete strukturer som adverbielle helheder.

Forskelligheder i brugen af bindestreg

Den fælles regel for dansk og svensk er at sammensatte ord skrives sammen. Bindestreg bruges for at binde stammer som det er svært at kombinere. Typiske eksempler er sammensætninger med forkortelser, akronymer eller tal: da. *a-*

våben, tv-skærm, NATO-øvelse, B.T.-læser, skole-tv, fodbold-VM, 5-kantet; sv. a-kraft, i-land, lp-skiva, ID-kort, fotbolls-VM, 50-årsjubileum. (Eksemplerne er fra Retskrivningsregler 1996 og Svenska skrivreglar 1991.)

Bindestreg er en måde at danne en løsere forbindelse end sammenskrivning. Forskellen mellem dansk og svensk viser sig i *dvandva*-komposita, sammensætninger hvor delene semantisk står i parataktisk forhold, fx da. *sort-hvid film*, men sv. *svartvit film*. Begge sprog forholder sig ens mht. de sammensætninger hvis første del modificerer den anden: da. *sursød*, sv. *sötsur*; da. *sortbrun*, sv. *grönblå*. Og begge sprog bruger bindestreg til ægte parataktiske sammensætninger: sv. *svensk-rysk ordbok*, da. *teknisk-merkantil sprogbrug*. Men når det drejer sig om kombination af farver, fx i de nationale flag, træffer dansk og svensk forskellige syntagmatiske valg. Svensk foretrækker den typiske sammenskrivning: *blågul*, mens dansk vælger en løsere forbindelse med bindestreg: *rød-hvid*.

Endnu mere karakteristisk er forskellen mellem dansk og svensk når det gælder de såkaldte gruppensammensætninger.

Den typiske stavning i begge sprog er at leddene skrives sammen hvis det første led er en fast forbindelse (XY)Z, fx sv. *god natt + kyss > godnatkyss*, *runda bord + konferens > rundabordkonferens*, *röda kors + syster > rödakorssyster*; da. *god nat + kys > godnatkys*, *rundt bord + samtale > rundbordssamtale*, *hundrede kroner + seddel > hundredkroneseddel*.

Hvis en sammensætning er mere sporadisk, markeres det ved bindestreg. Typiske eksempler er sammensætninger af person- og familienavn + substantiv. Både i dansk og i svensk organiseres de efter modellen x Y-Z: sv. *Evert Taube-priset*, da. *Carl Nielsen-symfoni*. Samme princip gælder for sammensætninger hvis første del er en ordforbindelse der er et fremmed lån: sv. *per capita-omröstning*, da. *joint venture-aftale*, *a la carte-ret*. Denne regel præger dog svensk i mindre omfang end dansk, for svensk tillader i lignende tilfælde også sammenskrivning: sv. *per capita-omröstning* og *percapitaomröstning* (SRO 427), hvad det stemmer med den svenske tendens til sammenskrivning af leddene.

Forskellene mellem dansk og svensk retskrivning bliver især klare når også den ordforbindelse der indgår i sammensætningen som første led, er af sporadisk karakter. Typisk er det en præpositionsforbindelse mellem to substantiver eller en hel sætning i imperativform.

Dansk retskrivning er på dette område ret usædvanlig, som det diskuteres i Galberg 1993. Forfatteren sammenligner stavningen af disse danske gruppensammensætninger, som er blevet almindelige i de sidste 30-40 år, med de tilsvarende engelske stavemåder, fx *wall-to-wall carpet*, *kiss-me-quick hat*; da. *væg til vægtæppe*, *kys mig straks-hat*, *køb og smid væk-kvalitet*. Nogle gange er danske forbindelser dog skrevet på samme måde som de tilsvarende engelske paralleller: *efter-Nixon æraen* dvs. med bindestreg mellem ordene i det attributive led. Det er karakteristisk hvordan Galberg Jacobsen kommenterer disse ortografiske kalker fra engelsk: »Sådanne skrivemåder er lingvistisk set tilfredsstillende ved at skellet mellem nominalhelhedens umiddelbare konstituent er markeret med et »større« tegn, nemlig ordmelletrum (blanktegn), end skellene mellem første-konstituentens bestanddele, der er markeret med bindestreg. Til gengæld strider de mod dansk ortografisk tradition, der jo netop kræver at skellet mellem de umiddelbare konstituent er i en sammensætning er usynlig (dvs. skjult af en total

sammenskrivning) eller i særlige tilfælde markeret med en bindestreg« (Galberg Jacobsen 1993, s. 87-88).

I overensstemmelse med den danske ortografiske tradition har Dansk Sprog­nævn i RO 3. udg. 2001 § 63.7 foreskrevet at gruppesammensætninger skrives med blanktegn mellem førstekonstituentens bestanddele og med bindestreg mellem de umiddelbare konstituenten, fx *væg til væg-tæppe*. »At man så med denne skrivemåde samtidig omdefinierer blanktegnet og bindestregen i forhold til hinanden, således at blanktegn nu markerer et mindre skel end bindestreg, er en ulempe som forfatterne til RO har været på det rene med, men som man altså ikke desto mindre har fundet var et mindre onde«, kommenterer Galberg Jacobsen (s. 88), og han slutter: »Det virker som om dansk retskrivning simpelthen ikke er gearet til at klare den skriftlige gengivelse af gruppesammensætningerne«.

Dette paradoks forekommer dog ikke at være så paradoksalt hvis man tager de karakteristiske syntagmatiske træk i det danske sprog i betragtning. Den hierarkiske opdeling i umiddelbare konstituenten er uden tvivl den anerkendte måde at repræsenterer de syntaktiske strukturer, og det blev lagt til grund for de generative beskrivelser, som først og fremmest blev udarbejdet på engelsk sprogmateriale. Derfor er det ortografiske princip (X-Y) Z bedre egnet til den syntagmatiske forståelse af engelsk. Helhedernes struktur er imidlertid ikke den samme i dansk. Her spiller rammeprincippet en vigtig rolle i opbygningen af helhederne. I overensstemmelse med rammeprincippet kan et »mindre« tegn, bindestreg, bruges som en rammekomponent der organiserer en gruppesammensætning som en analytisk helhed. Det er netop en sådan ortografi der tillader at inkorporere en ordforbindelse i en gruppesammensætning: (X Y)-Z.

Hvis man sammenligner disse gruppesammensætninger med de tilsvarende svenske, og for den sags skyld også norske, så opdager man at her er princippet det modsatte. Begge sprog foretrækker den kædeagtige stavning når alle dele forbindes med med bindestreg ifølge princippet X-Y-Z. Jf. da. *væg til væg-tæppe* og no. *vegg-til-vegg-teppe, ti-på-topp-liste, dagen-derpå-stemning, vente-og-seholdning, brent-jord-taktikk, åpen-skole-pedagogikk, svingete-vei-skilt*. Ifølge F.E.Vinje (1991 s. 26) markerer denne skrivemåde bedst sammensætningen som en helhed. Han finder skrivemåden *svingete-vei-skilt* mere logisk begrundet end *svingete vei-skilt*, idet sammensætningen kunne forstås som *svingete vei-skilt*.

Svensk retskrivning anbefaler den samme kædeagtige skrivemåde: *tio-i-topp-lista, gör-det-sälv-handböcker, sol-och-vår-man, tur-och-tur-biljett* (Svenska skrivreglar 1991 s. 26).

Forskellen mellem sammenskrevne svenske og særskrevne danske syntagmatiske strukturer viser sig altså i gruppesammensætningerne.

Stavning af komplekse proprier

En typisk forskel mellem dansk og svensk på dette område er at svensk markerer hele ordforbindelsen én gang, mens dansk bruger en mere analytisk måde ved at markere flere dele af forbindelsen med store bogstaver. Ofte har disse dele bestemt artikel, som skrives med lille bogstav: sv. *Olof den helige*, da. *Gorm den Gamle, Margrethe den Anden*.

Visuelt opfattes helheden altså enten som i svensk XXXX xxx xxx eller som i dansk XXXX xxx XXXX. Det psykologiske princip er at det der lægges mærke til, er figur mod grund. Derfor er den sidste ortografiske type XXXX xxx XXXX den der klarest markerer ordforbindelsen som en helhed i teksten, selvom delene i selve helheden forekommer mere adskilte end i den svenske type XXXX xxx xxx. Den danske rammestrategi er altså mere orienteret mod helhedens ydre brug i en større helhed (sætningen og teksten), mens den svenske kædestrategi tager mere hensyn til helhedens opbygning omkring én kerne.

Brugen af artikler i komplekse proprier

Både i dansk og svensk er brugen af artikler nært forbundet med brugen af store bogstaver, og det er samspillet derimellem der former det karakteristiske for de to sprog.

I komplekse proprier beholder den danske retskrivning den bestemte artikel, som indrammer ordforbindelsen. Den semantiske enhed markeres ved stort bogstav i alle ordene, mens den rammedannende artikel fakultativt kan skrives med lille bogstav: *Det/det Kongelige Teater, Det/det Gamle Testamente, Den/den Ukendte Soldats Grav, De/de Europæiske Fællesskaber*. Samme regel gælder for stednavne: *Det/det Kaspiske Hav, Det/det Fjerne Østen, De/de Europæiske Fællesskaber, De/de Kanariske Øer*. En række alment kendte komplekse proprier har ingen artikel, men beholder dog flere store bogstaver og i de fleste tilfælde bestemt form af adjektivet: *Røde Kors, Første Verdenskrig*, men *Nordisk Råd*.

Til forskel fra dansk karakteriserer både svensk og norsk med dobbelt bestemthed i almindelige navnehelheder: *det hvite huset, den gamla hästen*, men når det drejer sig om komplekse proprier, markeres helheden ved at dobbelt bestemthed forsvinder, så at kun én artikel markerer helheden. I norsk er det den bestemte foranstillede artikel, men i svensk den efterhængte artikel. No. *Den norske stats oljeselskap, Det nye testamente, Det britiske havet, Det norske samveldet*. Sv. *Gamla testamentet, Röda korset, Tekniska nomenklaturcentralen*.

I svensk bruges stort bogstav kun én gang, nemlig i begyndelsen af ordforbindelsen, lige som i norsk. At der i svenske komplekse proprier kun beholdes den bestemte foranstillede artikel, skaber en større ensartethed mellem svenske komplekse proprier og de proprier som indeholder et sammensat ord: *Röda korset og Riksarkivet, Publicistklubben*. Det samme gælder komplekse stednavne: *Karibiska havet, Karelska näset, Apenniniska halvön*. Er den attributive del et substantiv, dannes der et normalt sammensat ord: *Aralsjön*.

I det hele taget viser analysen at komplekse proprier organiseres fastere i svensk end i dansk. De svenske komplekse proprier er et mellemtrin mellem et sammensat ord og en egentlig ordforbindelse, hvad der svarer til den faste opbygning af det svenske syntagma.

Vi ser altså at mange »subjektive« forskelle mht. sammen- og særskrivning, brugen af bindestreg og af store bogstaver og artikler viser sig at være umiddelbart forbundet med de objektive forskelle i sprogenes syntagmatiske principper. Dis-

se strukturelle principper betyder at man ved udarbejdelse af ortografiske regler vælger de varianter der stemmer overens med de generelle syntagmatiske regler i de enkelte sprog.

Litteratur

- Gak V. Gak B.G.* Слово // Лингвистический энциклопедический словарь – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 464-467.
- Galberg-Jacobsen.* Dansk sprog i bevægelse, i Kulturbrev 17. Kbh.: Undervisningsministeriet, 1993. S. 84-100.
- Götzsche H.* Deviatonal Syntactic Structures. A Contrastive Linguistic Study in the Syntax of Danish and Swedish. Göteborg: Göteborgs universitet. Institutionen för svenska språket, 1994.
- Juilland A., Roceric A.* The Linguistic Concept of Word. Analytic Bibliography. The Hague – Paris, 1972.
- Nikulitjeva D.* Kontrastiv analyse af de centralskandinaviske sprog: syntagmeopbygning, i Årsberetning for selskab for Nordisk filologi 1994-95. København: Selskab for nordisk filologi, 1996. S.128-138.
- Nikulitjeva D.* Sprogstruktur og sprogbeskrivelse, i Danske studier. København: Reitzels forlag, 1997. S. 15-31.
- Nikoulitcheva D.* Никуличева Д.Б. Синтагматические отношения в континентальных скандинавских языках. Контрастивный анализ. Contrastive syntagmatics og the continental Scandinavian languages. Москва-С.Петербург: Б.С.К., 2000.
- Nudansk Ordbog.* København: Politikens forlag, 15. Udg. 1992.
- Retskrivningsregler i Retskrivningsordbogen.* Udg. af Dansk Sprognævn, 1996. S. 507-612.
- SRO.* Шведско-русский словарь / Составитель Д.Э. Миланова. – М., Советская энциклопедия, 1993.
- Svenska skrivregler.* Utg. av Svenska språknämnden. Almqvist och Wiksell Förlag, 1991.
- Vinje F.E.* Skriveregler. Bokmål. Oslo: Aschehoug, 1991.

Dina Nikulitjeva